

İbrahim Kâfi Dönmez, Prof.Dr.

1951 yılında İzmir Ödemiş'te doğdu. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü (1974) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1976) bitirdi. Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'nde İslam Hukuku Dalı'nda doktorasını tamamladı (1981). 1977'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne asistan olarak intisap etti ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dönüşen bu kurumdaki öğretim üyeliği görevini emekli olduğu 2010 yılına kadar sürdürdü. Bu arada İlahiyat Fakültesi dekan yardımcısı, İlahiyat Meslek Yüksekokulu müdürü, İlahiyat Fakültesi dekanı ve (Marmara Üniversitesi'ni temsilen) Üniversitelerarası Kurul üyesi olarak görev yaptı. Cezayir'de bulunan Cezayir, Emir Abdülkadir ve Annâbe üniversiteleri ile Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde ve Frankfurt Goethe Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak dersler verdi. İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi toplantılarına uzman ve Türkiye'yi temsilen üye olarak katıldı. Başlangıcından itibaren *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin Fıkıh İlim Heyeti'nde yer aldı ve uzun süre bu heyetin başkanlığını yürüttü. 2010 yılında kurulan İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nin kurucu rektörlüğü görevini 2018 yılına kadar sürdürdü. Evli ve üç çocuk babası olan Dönmez, halen aynı üniversitede öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 724
İSAM Yayınları 156
İlmî Araştırmalar Dizisi 67
© Her hakkı mahfuzdur.

FIKİH USULÜ İNCELEMELERİ

İbrahim Kâfi Dönmez

editör

Tuncay Başoğlu

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 14.02.2014 tarihli
2014/03 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Nisan 2014
Üçüncü Basım: Ocak 2022
ISBN 978-605-81618-8-7

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Dönmez, İbrahim Kâfi

Fıkıh usulü incelemeleri / İbrahim Kâfi Dönmez ; editör Tuncay Başoğlu.

- 3. bs. - İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ;

Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

534 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 724. İSAM Yayınları;

156. İlmî Araştırmalar Dizisi; 67)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-605-81618-8-7

İçindekiler

KISALTMALAR	9
EDİTÖR SUNUŞU	11
TEŞEKKÜR	15

I. Fıkıh Usulüne Genel Bakış

1

USÛL-İ FIKİH	19
(Asım Cüneyd Köksal ile birlikte)	

2

FIKİH USULÜ	53
-------------	----

3

FIKİH USULÜNÜN İŞLEVİ VE İCTİHAD YÖNTEMLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME	71
---	----

4

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA HUKUK FELSEFESİ VE METODOLOJİSİ İNCELEMELERİNİN KATKISI	85
---	----

5

M. HAMDİ YAZIR'IN FIKİH USULÜ ANLAYIŞI	95
--	----

6

MÜSLÜMANLARDA HUKUK FELSEFESİ 105
(Muhammed Hamfdullah/trc. İbrahim Kâfi Dönmez)

II. İctihad

7

İSLÂM HUKUKUNDA MÜCTEHİDİN NASLAR KARŞISINDAKİ DURUMU
İLE MODERN HUKUKLARDA HÂKİMİN KANUN KARŞISINDAKİ
DURUMU ARASINDA BİR MUKAYESE 125

8

İCTİHADIN BAĞLAYICILIĞI MESELESİ VE FIKİH MEZHEPLERİNE
BAĞLANMANIN ANLAMI 153

9

USULDE İCTİHAD MÜMKÜN MÜ? 169

10

İSLÂM HUKUKUNDA İCTİHAD VE İCTİHAD METOTLARI 177

11

BEYÂN 195

12

ZÂHİR 203

III. Hükümlerin Meşruiyet Delilleri

13

İCMÂ 213

14

İSTİHSAN 261

15

MASLAHAT 269

16

AMEL-İ EHL-İ MEDİNE 319

17

HİCRET YURDUNUN İSLÂM TEŞRÎİNDEKİ ÖNEMİ 335

18

ŞER'U MEN KABLENÂ 353

19

ÖRF 371

20

SEDD-İ ZERÂİ' 395

21

AMEL-İ FÂSİ 415

22

HUKUK MANTIĞI VE İSLÂM HUKUKU 423

(Chafik Chehata/trc. İbrahim Kâfi Dönmez)

IV. Hüküm Terminolojisi**23**

FARZ 445

24

VÂCİP 449

25

MUBAH 463

26

İLLET 479

27

SEBEP 491

28

RUHSAT 507

Dizin 519

Editör Sunuşu

Elinizdeki kitap, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında uzun yıllardır üniversitede verdiği derslerle ve başta *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* olmak üzere önemli eserlerin hazırlanmasındaki katkılarıyla tanınan İbrahim Kâfi Dönmez hocamızın fıkıh usulü alanıyla ilgili farklı türlerdeki akademik yazılarından oluşmaktadır.

Kendisiyle de istişare ederek hocamızın kitap formatı dışındaki çalışmalarını üç kitap halinde yayımlamayı uygun gördük. Bunlardan ilki -elinizdeki kitap- fıkıh usulüyle ilgili yazıları ihtiva etmektedir. İkinci kitap fûrû ve fıkıh tarihi ile ilgili yazılardan, üçüncü kitap ise Arapça makale ve bildirilerden oluşmaktadır. Bu derlemenin, hocamızın başta fıkıh usulü olmak üzere fikhin çeşitli dallarında kaleme aldığı makale, sempozyum bildirisi, kitap bölümü ve ansiklopedi maddeleri ile tercüme ettiği bazı makalelere ulaşmak isteyen araştırmacılara ve öğrencilere büyük bir kolaylık sağlayacağı kanaatindeyiz. Daha da önemlisi bu derleme, kendisinin fikhî birikimini ve görüşlerini derli toplu bir şekilde ilim dünyasının dikkatlerine sunarak yeniden değerlendirilebilmesine imkan verecektir.

İbrahim Kâfi hocamız, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin ilmî tashih/redaksiyon heyetinde görev yapmış, aynı zamanda uzun bir süre fıkıh ilim heyeti başkanı olarak da çalışmış, dolayısıyla bu ansiklopedideki birçok maddenin yazımında ve redaksiyonunda önemli katkılarda bulunmuştur. Kendisinin yazar, editör ve mütercim olarak katkıda bulunduğu diğer eserler ise şunlardır:

1. *İslâm Hukuk İlminin Esasları: Usûlü'l-fikh*, Zekiyyüddin Şaban (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990). Kendisinin değerli açıklama

notları ekleyerek tercüme ettiği bu eser, uzun yıllardır ilahiyât fakülterinde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

2. *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (editör: İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: Çağ Yayınları, 1994; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV], 1997, 4 cilt). Kendisi aynı zamanda bu eserdeki fıkıhla ilgili birçok maddenin yazarıdır.

3. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meal* (hazırlayanlar: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1982; Medine: Mucemmu' l-Melik Fehd li-tıbbâati'l-Mushafi's-şerif, 1987/1407; Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993).

4. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003, 5 cilt).

5. *Kur'ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik* (hazırlayanlar: Hayrettin Karaman, Ali Özek, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, İstanbul: Işık Yayınları, 2003).

6. *İlmihal* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi [İSAM], 1998-1999, 2 cilt; bu eseri hazırlayan heyet içinde yer almıştır).

Bu kitapta derlenen yazıların farklı tarihlerde ve farklı formatlarda yazılmış olmalarından kaynaklanan üslup çeşitliliği tabii karşılanmalıdır. Ülkemizdeki fıkıh araştırmalarının gelişimine katkılarını gözönünde bulundurarak hocamızın çevirilerine de bu derleme içerisinde yer vermeyi gerekli gördük. Farklı formatlarda olan yazıların bir kısmı tebliğ, konuşma ve tebliğ müzakerelerinin yazıya aktarılmasıyla oluştuğu için bunlarda ve ayrıca makale formatındaki bir kısım yazılarda kaynakça bulunmamaktaydı. Bunlardan kaynakça oluşturulabilecek olanlara kaynakça kısmı konuldu. Diğerleri ise asıl yayımlandıkları şekil üzere kaynakçasız olarak bırakıldı. Bununla birlikte imlâ, dipnot ve kaynak gösterimi gibi hususlardaki şekli farklılıklar mümkün olduğunca giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu yazıların yayıma hazırlanmasında şu hususlar dikkate alınmıştır:

Öncelikle yazıların özgün adları korundu ve her yazının giriş sayfasına bir dipnot eklenerek, o yazının daha önce yayımlandığı yere işaret edildi. Yazılarda kullanılan kısaltmaları göstermek üzere

kitabın baş tarafına bir kısaltmalar listesi eklendi. Ansiklopedi maddelerinin içerisinde diğer maddelere yapılan atıflar dipnotta alınıp tam künye ile gösterildi, fakat kendilerine atıfta bulunulan bu maddeler ayrıca bibliyografyaya konulmadı. Süre ve âyetlerin metin içinde verilmesi genel bir kural olarak benimsenmekle birlikte bazı ansiklopedi maddelerinde olduğu üzere dört veya daha çok sayıda âyete atıf yapılması durumunda bunlar dipnotta gösterildi. Yine âyet ve hadislere birlikte atıf yapılan yerlerde bunların hepsi dipnotta verildi. Hadis kaynaklarının gösteriminde *DİA* atıf kurallarına uyuldu. Ansiklopedi maddelerinde belli transkripsiyon kurallarına dayanan *DİA* imlâsı korunmakla birlikte diğer yazılarda, İSAM Yayınları tarafından neşredilen kitaplarda da benimsenen ve daha rahat okunabilen bir imlâ uygulandı. Bazı yazıların önceki yayımlarında yazma nüshaları kullanılan *Debûsî* ve *Cessâs*'ın usul eserlerine yapılmış olan atıflar, bu eserlerin matbu nüshalarına göre yenilendi. Bibliyografyalardaki eserler müellif ismine göre alfabetik olarak sıralandı. Tek müellifi bulunmayan, ansiklopedi gibi ortak çalışmalar ise eser adına göre alfabetik sıraya konuldu. Başta *DİA* maddeleri olmak üzere bütün yazılar için yeniden üslûp okuması yapıldı ve özellikle uzun paragraflar daha kısa paragraflara ayrıldı. Yazıların tümünü kapsayan genel bir kelime dizini oluşturuldu.

Eserin yayıma hazırlanması sırasında çeşitli aşamalarda metni okuyarak katkıda bulunan M. Enes Topgöl, İsmail Cebeci, İsmail Özbilgin, İsa Kayaalp ve Mustafa Demiray'a; Arapça makaleleri okuyup tashihlerde bulunan Muhammed Boynukalın ve Abdülkadir Muhammed Ali'ye; ayrıca gerek Türkçe gerekse Arapça metinlerin elektronik ortama aktarılmasına ve dizilmesine katkıda bulunanlara teşekkürü bir borç bilirim.

Araya giren çeşitli meşgaleler sebebiyle yayımlanması bir miktar gecikse de bir bahr-ı bîpâyân olan fıkhıtan damlalar mesabesindeki bu yazıların alanın meraklılarını verimli bir ilmî yolculuğa çıkaracağını ümit ediyoruz.

Tuncay Başoğlu

Nisan 2014

Teşekkür

Önce, insana akıl nimetini bahşedip düşünmeyi ve bilgi üretmeyi özendiren Yüce Allah'a hamd ediyor, bu yolda derin yanılgılara düşmeden ilerleyebilmenin ilke ve yöntemlerini öğreten sevgili peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya salât ve selâmlar yolluyor, tevhid inancı, güzel ahlâk ve buna uygun yaşayabilme uğrunda ömür tüketenleri, bu amaca erişebilmeyi kolaylaştırmak için ilim ve irfan yoluyla insanlığa hizmet edenleri rahmetle/şükranla anıyorum.

Bir gün, kendilerine özel muhabbetim olan iki genç akademisyen (Dr. Hasan Tuncay Başoğlu ve Dr. Eyyüp Said Kaya) ziyaretime gelip hiç düşünmediğim bir ihtiyacı dile getirdiler. Şimdiye kadar yayımlanmış fıkıh ve usûl-i fıkıh ile ilgili makalelerimin kitap haline getirilmesinin çok yararlı olacağını söylediler. “Neşredilmiş olan bu çalışmaları yeni bir formatta tekrar yayımlamaya gerek var mı?” dedim. İkna edici açıklamalarda bulunmaları üzerine bu düşünceye meylettim. Ancak bunları derleyip toparlamak, yeniden dizmek/dizgi takibini yapmak, dizilenleri kontrol etmek, özellikle *DİA*'da yer alan maddelerin dipnotlarını ve bibliyografyalarını diğerleriyle uyumlu hale getirmek kolay değildi. Bu defa zihnimi kurcalayan büyük soru üzerinde düşünmeye başladım: İdari meşguliyet içinde bütün bunları kim yapacaktı? Onlar bunu hemen fark ettiler ve “Hocam, gerisini düşünmeyin. Aklınızdan geçenleri tahmin ediyoruz. Onların hepsi kolay. Bize müsaade vermeniz yeterli” dediler. Dirayet ve hünerlerine güvendiğim arkadaşlarımın zihnen bu kadar hazırlıklı olduklarını görünce, çok yorulacaklarını hatırlatmakla ve teşekkür etmekle yetinip “peki” dedim. Tabii ki bu samimi teklifin beni ne kadar duygulandırdığını anlatmaya muktedir değilim.

Daha sonra İSAM yayın programına alınan bu projenin hayata geçirilmesini değerli kardeşim Dr. Hasan Tuncay Başoğlu üstlendi. O sıralar doçentlik sınavı ile de meşgul olmasına rağmen konuyla ilgisini hiç eksik etmedi. Doçent unvanını aldıktan sonra ise ona ayak uydurmam bir hayli zorlaştı. Kendisine ve yayına hazırlama aşamalarında emeği geçen İSAM görevlilerine özverili ve titiz çalışmalarından dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

İçerikleri dikkate alınarak makalelerin üç kitap halinde yayına hazırlanması planlandı:

1. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*
2. *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*
3. *Dirâsât fıkhiyye ve usûliyye*

Her bir kitapta yer alan incelemeler belirli dönemlerin değil otuz yılı aşan bir çalışma sürecinin ürünleri olduğu için, bu kitapları, yetişmemde ve bilimsel çalışmalarımı gerçekleştirmemde emeği/katkısı bulunanlara, özellikle merhum ebeveynime, ebediyete intikal etmiş ve hayatta olan hocalarıma, sevgili evlatlarıma ve belirtilen süreç boyunca araştırma ve ilmi çalışma yapmanın zorluklarına yakından tanıklık edip desteğini esirgemeyen vefakâr eşim Esmâ Hanım'a ithaf ediyorum.

Bu vesileyle, araştırmalarım sırasında benim de çok istifade ettiğim, dünyanın hemen her yerindeki araştırmacılara örneği az bulunur içtenlikle hizmet veren, ülkemizin yakın dönem bilim ve fikir hayatındaki gelişmelerde önemli paya sahip olan İSAM Kütüphanesi'nin yönetimini ve personelini, böyle bir kurumu tesis edip desteğini kesintisiz sürdüren Türkiye Diyanet Vakfı'nı şükranla anmayı yerine getirilmesi bir borç sayarım.

Önemli eksikleri ve kusurları bulunmakla birlikte bu üç kitabın ilgilenenlere bir nebze fayda sağlayıp hayır duaya vesile olması, bu satırların yazarı için büyük bir mutluluk kaynağı olacaktır.

İbrahim Kâfi Dönmez